

КОРЕСПОНДЕНЦИЈА ОСЛИКАНЕ, САЧУВАНЕ И МЕТАФОРИЧНЕ ОДЕЋЕ НА ПРИМЕРУ КНЕЗА ЛАЗАРА И ВЛАШКОГ ВОЈВОДЕ ЊАГОЈА БАСАРАБЕ

Категорија чланка: оригинални научни рад

Апстракт: Овај чланак биће посвећен анализи визуелног представљања репрезентације српског кнеза Лазара Хребељановића (1371–1389) и влашког војводе Њагоја Басарабе (1512–1521) у њиховим задужбинама, тј. на њиховим ктиторским портретима у Цркви Вазнесења Христовог манастира Раванице и Цркви Успења Богородице манастира Куртеа де Арђеш. Поред њих, биће поменути и други ликови који са њима представљају визуелно реторичку целину, а акценат ће бити стављен на њихову осликану одежду као саставни део портрета и уједно маркер њиховог идентитета, користећи нове приступе сагледавања текста и његових симболичних значења, који показују утицај текстилних уметности, техника и важност примењивости текстилних метафора у поступку личне и колективне репрезентације. Притом ће посебно бити размотрени орнаментални мотиви, њихово значење, као и амблематика, и компаративно ће бити стављени у однос са мотивима на сачуваној одежди. Размотрићемо и духовну метафоричну одећу сагласно *Посланици Колошанима* Светог апостола Павла (Кол 3, 10–14) и другим библијским стиховима. Студије визуелне културе и познавање „вербалне слике” доприће разумевању слике и поступка приближавања невидљивог света идеја и идеалних узора путем онога што је јасно и видљиво приказано. У нашем случају тај невидљиви свет идеја је заправо метафорична одећа чија је крајња инстанца бити одевен у бесмртност, остварити брак душе човечје с Христом и досећи идентитет спасења. Напред наведено отвара могућност да се покрене питање кореспонденције визуелне осликане одежде, сачуване и духовне – метафоричне одеће, што је и крајњи циљ овога чланка, из чега проистиче и закључак.

Кључне речи: визуелно, идентитет, кореспонденција, метафорична одећа, репрезентација

Визуелна репрезентација српског кнеза Лазара Хребељановића (1371–1389) и влашког војводе Њагоја Басарабе (1512–1521) биће ограничена на њихове ктиторске портрете у Цркви Вазнесења Христовог манастира Раванице и Цркви Успења Богородице манастира Куртеа де Арђеш (Boldura et al. 2012: 68–71).

Раванички ктиторски портрет послужио је као узор за осликавање „истог” у Цркви Успења Богородице манастира Куртеа де Арђеш, од кога је сачувана само глава са нимбом и мали део погрсја кнеза Лазара (*ibid.*: 72–74). Иако кнеза Лазара и војводу Њагоја дели период од око 120 година, могуће је успоставити њихову међусобну повезаност засновану на истим, сличним, а и различитим делима и принципима њиховог битисања – оба владара долазе на власт без наследног права; оснивачи су нових династија, Лазаревић односно Крајовешку. Кнез Лазар настављач је континуитета Немањића, а војвода Њагоје узурпирајући презиме Басараба тежи да буде њихов настављач и поштовалац традиције. Династичким браковима, ова два владара остварују посредну везу са светородним Немањићима. Кнез Лазар узео је себи за жену Милицу, најстарију кћер кнеза Вратка – потомка Вукана, другог сина Св. Симеона. Њагоје Басараба ожењен је Милицом Бранковић, ћерком деспота Јована Бранковића у егзилу, потомком српских Немањића и византијских Кантакузина (Erdeljan 2016). Повезује их и велика побожност и ктиторство као и активности у измирењу световног и сакралног. У случају кнеза Лазара – измирење цара Душана и Цариградске патријаршије, а војвода Њагоје симболично мири војводу Радуа Великог (1495–1508) и Нифона II. Најзад, кнез Лазар је на бранику хришћанства, при чему даје живот за одбрану вере и отаџбине, док војвода Њагоје хришћанство и византијске вредности брани дипломатијом. Дајући живот за веру и свог небеског Господара, кнез Лазар задобија светост, а Њагоје Басараба свим својим врлинама и делима стреми истом циљу. Сматрајући кнеза Лазара идеалним владаром, војвода пажљиво одабраним осликаним садржајима у Цркви Успења Богородице вешто визуелно конструише и настоји да преобликује свој идентитет уз апропријацију идентитета кнеза Лазара. Међусобна комуникација и реторика осликаних ктиторских и других портрета подржава овај став, при чему одећа има важну улогу као саставни део портрета и маркер идентитета. Осим што је чинилац апропријације и рецепције идентитета, одећа одаје социјални и друштвени статус, верску припадност и идентитет појединца или групе (Schwinges and Schorta 2010: 9).

1. Ктиторска композиција, кнез Лазар и његова породица, Раваница.
1. Ktitor's composition, Prince Lazar and his family, Ravanica.

На ктиторском портрету кнеза Лазара и кнегиње Милице у Раваници (сл. 1) уочљиво је присуство пурпурне боје карактеристичне за одежду византијских царева (Беловић 1999: 50; Ковачевић 1952: 260; Бабић 1975).¹ Осликани текстил и на њему уочљива структура важна је за ово разматрање са становишта присутног ефекта светлуцања који употпуњују дијаманти, драго камење и бисери, па прилика владара овако одевеног одаје утисак бљештаве светлости према библијским стиховима „Ја сам светлост свету” (Јов 8, 12) која код посматрача изазива дивљење и улива страхопоштовање (Nicolescu 1969: 112–113; Аверинцев 1982: 135–136).² У средњовековном поретку статус сувереног владара морао се стално утврђивати и манифестовати изнова, а у ту сврху користила је и раскошна одећа (Кеурр 2010: 88).³ Први византијски цареви преузели су елементе одевања и

дворске раскоши са сасанидског двора, прилагодили их себи и током времена сматрали као део њихове традиције и стила (Rose 2001: 48–49; Kaldellis 2016: 45).

Осим двоглавог орла као хералдиког знака, присутног на осликаној одећи владара, битан елемент на луксузном текстилу су и изаткани орнаменти настали у складу са оновременим начином размишљања (Wetter and Starkey 2019).⁴ Илустровали су савремене економске савезе и дипломатске односе преко којих закључујемо у којој мери је текстил комуницирао на подручју моћи и ауторитета (Goehring 2007: 122, 155).⁵ Коришћени персијски, арапски и кинески мотиви и њихове комбинације били су носиоци идеје о понављајућем симетричном и проширеном обрасцу који у комбинацији са пурпурном и црвеном бојом носе симболична и политичка значења и могу функционисати као метафоре (Bücheler 2016:

¹ Символика и значај пурпурне боје у Византији везује се за сувереност и моћ цара (Muthesius 2016: 183–195; Killerich 2014).

² О веровању да император може да влада само као Христов заменик и намесник на земљи, јер је само Христос легитимни владалац, не само небески већ и земаљски. Владар је по својој природи само грешан човек, а у семиотичкој равни репрезентује трансценденталну величину Бога.

³ О карактеристичној улози владарске хаљине у средњем веку, е.г. Карло Велики је сусрет са делегацијом византијског двора у царском сјају прокоментарисао да „зраче као излазеће сунце украшени златом и драгуљима”.

⁴ Више о значењу двоглавог орла у Византији Androudou 2018: 233–248; Ball 2006: 59.

⁵ Луксузни текстил имао је истакнуту улогу на релацији богатства и власти као простор за изражавање политичке, религиозне и социјалне моћи (Jacoby 2004: 141; Kaldellis 2016: 62–65; Mackie 2016; Monnas 2016; Landini 2010: 197).

2. Кнез Лазар, Куртеа де Арђеш, 1526.
2. Prince Lazar, C rtea de Argeş, 1526.

73–75). Током времена уметници су мотиве – орнаменте на текстилу модификовали при изради мустри за ткање, према њиховим сопственим интерпретацијама.⁶ Функција симболике се умањује на рачун декоративности и губе се и основно порекло мотива и његова симболична значења, па је и циркулисање мотива на скупоценом текстилу – одежди могуће сместити у шири културни контекст и контекст динамике религије и визуелне културе (Mackie 2016; Monnas 2016; Kaldellis 2016; Wetter and Starkey 2019: 9, 19; Erdeljan 2015: 127; Erdeljan 2019: 36–37).

Поредећи осликану одежду српског кнеза Лазара на ктиторском портрету у Раваници и сачувано осликано кнежево попрсје у Цркви Успења Богородице у Куртеа де Арђешу (сл. 2) са хаљином која се приписује кнезу Лазару (сл. 3), можемо установити да оне немају много међусобно повезаних визуелних елемената (Мирковић 1937: 9–10). Претпоставља се да је црвенкаста боја сачуване хаљине у прошлости била пурпурна, док нас

⁶ Орнаментални мотиви који су кључни предмет за карактеризацију текстилне традиције, као и композиција, повезани су са циркулацијом текстила и његовом мобилношћу (Thomas 2007: 149, 156–157).

3. Хаљина кнеза Лазара.
3. Prince Lazar's robe.

пурпур и луксузни текстил наводе да је у питању владарски огртач – хаљина, али на њој нема мотива двоглавих орлова.⁷ На овој хаљини зооморфни мотиви су у отвореним медаљонима на тканини са афронтираним лавовима са гривом у рампарт ставу и чапљама које стоје на шкорпионима (*ibid.*: 9; Стојановић 1977: 296).⁸ Мотив лава симболише одлучност, неустрашивост, храброст и може се довести у везу са кнезом Лазаром: „Тврдим умом уздајући се, јурнуо јеси као лав ...” (Богдановић 1970: 131). И укупна симболика чапље, њен лет који симболише племенитост и слободу може се повезати са кнезом Лазаром, док се шкорпиони као симбол напада, обмане, преваре и издајства, помињани и у библијским текстовима, не могу довести у везу са кнезом (Ferber 2007: 96–97, 178–179). Могуће да би текст Псалма (Пс 22, 21)

⁷ Избледела црвенкаста и пурпурна боја могу да представљају трагове крви на хаљини: „... Лазаре, украшен, багреницом, што крвљу својом оцрвенио јеси, одевен ...” (Богдановић 1970: 177). Хаљина је много времена била у додиру са светим моштима кнеза Лазара у кивоту из кога је извађена и представља вредну реликвију (Павловић 1965: 122–124).

⁸ На минијатури у Хипократовим делима представљен је велики дука Алексије Апокавк, који носи хаљину са мотивима афронтираних лавова у аздијама слично као на хаљини кнеза Лазара (Мирковић 1937: 10). И дугмад на хаљини носе важну симболику шлема са волујским роговима. Животиње су често симболизовале врлине и пороке, а положај карактеристичан за хералдику комуницира идентитет, статус и суверенитет (Theiss 2019: 190). О лаву у функцији краља звери, Христовог величанства и Његове улоге *Salvator Mundi*: Wetter and Starkey 2019: 9; Hayward 2019: 167–178, док се лав јавља и у Илијади као „еталон” за поређење храбрости ратника (Ferber 2007: 118–120).

4. Ктиторска композиција, војвода Њагоје Басараба и његова породица, Куртеа де Арђеш, 1526.
4. Ktitor's composition, Prince Neagoie Basarab and his family, Curtea de Argeş, 1526.

5. Домина Роксанда, Куртеа де Арђеш, 1526.
5. Domina Roksanida, Curtea de Argeş, 1526.

„Сачувај ме уста лавовијех и од рогова биволових ...” најбоље описао садржану симболику мотива и дугмади на сачуваној хаљини и одлучност кнеза Лазара да брани отаџбину, слободу и веру. Мотиви на тканини садрже и мотиве лотос палмете, кинески знак тај-чи, вегетабилне форме лишћа као и геометријске мотиве.⁹

Одећа и начин украшавања војводе Њагоја и Деспине је сложен модус комуникације знакова насталих из потребе да им се прида симболични значај и пренесу скривене поруке. Ктиторски портрет Њагоја Басарабе (сл. 4) јасно осликава оновремену влашку владарску одежду, која преовлађује на овој ктиторској композицији с почетка XVI века. Као и на ктиторском портрету кнеза Лазара у Раваници, и на овом се истиче пурпурна боја огртача војводе Њагоја. Одећа Њагоја Басарабе показује да следи континуитет византијске царске идеје и континуитет његових претходника на власти, а на тај

начин и традицију.¹⁰ Одевање војводе Њагоја уједно је визуелна промена, која се разликује од краљевске праксе одевања на Западу током раног модерног доба које је одражавало тренутну моду под утицајем реформација, а нарочито у Енглеској после смрти Хенрија VIII.¹¹ На гранаџи војводе Њагоја извезен је двоглави орао као царски знак Палеолога, па боја огртача и хералдика указују да се ради о владарској одежди (Nikolesku 1969, Стојановић 1977: 294).¹² Син војводе Њагоја, Теодосије, посебно је истакнут као наследник престола носећи одећу сличну очевој, па тиме војвода потенцира политичке амбиције, континуитет династије и власти (Boldura et al. 2012: 70).

⁹ У источњачкој култури лотос је представљао универзум, нешто неземаљско и просвећујуће (Cirlot 2001: 193; Chevalier and Gheerbrant 1982: 580–582). Лотос палмета представља духовно просветљење и поновно рађање, па се њена симболика хипотетички може повезати са кнезом Лазаром. Кинески знак тај-чи усвојен је као орнамент на тканинама северноиталијанских мануфактура и персонификује небо и земљу. Од геометријских мотива присутни су мали квадрати (Стојановић 1977: 296; Degl'Innocenti and Žuro 2010: 26–28). Лише је на мотивима тканина многобројно са карактеристиком цикличности. У библијском тексту (Ис 64. 6) појединачни живот човека пореди се са листом.

¹⁰ Војвода Њагоје пурпурном гранаџом исказује приврженост византијској идеји и уважава традицију и поштовање Басараба, нарочито Мирче Старог (1386–1418), који је имао изразити антиосмански став, савременик је кнеза Лазара и хронолошким редом је осликан на локацији Њагојевих претходника на власти. Огртач Мирче Старог је пурпурне боје (Nicolescu 1977: 245). Значајна је остала Мирчина одећа припијена уз тело по западној моди XIV века (Boldura et al. 2012: 80).

¹¹ Владар Карло Ђелави појавио се у грчкој одори желећи тиме да нагласи царско достојанство и био је одмах критикован од непријатеља као показатељ моралне дегенерације. Хенри II је такође својим модерним одевањем напустио традицију (Keupp 2010: 90; Hayward 2010: 165).

¹² Све до краја XVI века и молдавски достојанственици били су под утицајем свечане ношње византијског двора (Nicolescu and Jipescu 1957; Nicolescu 1977).

Одећа Милице Деспине и њених кћери, нарочито Роксанде, на другом ктиторском портрету (сл. 5), посредно говори и о скривеним порукама и сегментима идентитета војводе Њагоја, заштитника и homo novus промотера нових културних вредности (Theodorescu 1979: 37–95; Văetiși 2012; Grigore 2015). Њихова завршна одећа је кафтан од италијанске тканине са златотканним флоралним мотивима, оплемењен редовима гајтана (Nicolescu 1969: 112).¹³ Овакав начин одевања Деспине разликује се од строге форме византијског начина одевања владарки, као и одежде кнегиње Милице приказане на ктиторском портрету у Раваници, чиме наговештава продор других културних и политичких утицаја. На осликаном портрету исти тип кошуље носе и Деспина Милица и њене кћери, за које Корина Николеску (1969) каже да су сличне данашњим сељачким јелецима, као обележје тог поднебља (Iorga 1937: 8). Преко богато украшених хаљина носе и високо повезане широке појасеве, који су знак продора ренесансне моде (Nicolescu 1969: 112–113). На очуваном делу другог ктиторског портрета Роксанда носи карактеристичну мрежицу за косу, а и круна Деспине украшена је зооморфним узорцима који су у духу ренесансе (Boldura et al. 2012: 74; Nicolescu 1969: 112–113; Nicolescu 1977).¹⁴

Приказујући се у одежди као византијски аутократор, Њагоје Басараба шаље вишезначне мултивалентне поруке. Његова одежда скрива претходни идентитет бојара, а визуелно одаје византијског аутократора и уједно говори о култури, традицији и политици привржености „аутократора“ византијској царској идеји, а то је уједно и антиосмански став (Grigore 2015). Комуникација и реторика осликаних портрета влашког војводе, кнеза Лазара, Мирче Старог и ликова светих ратника јасно подржавају овај став. Милица Деспина носи кафтан који открива утицаје и освајачке тенденције Османског царства па и ширења ислама. Деспина се не представља у српској одежди, већ се прилагодила локалном стилу и критеријумима политичке реалности проистекле из династичког брака и неизбежног крос-културног трансфера за који су увек отворени и војвода Њагоје и Милица (Erdeljan 2016; Theodorescu 1979).¹⁵

Визуелни иконографски детаљи говоре о карактеру тадашње влашке (и молдавске) културе и

6. Кафтан приписан војводи Њагоју, крај XV и почетак XVI века.
6. Kaftan attributed to Prince Neagoie, late 15th and early 16th century.

уметности коју је Никола Јорга (1935) окарактерисао као једну смесу старинске оригиналне основе – домородне традиције стопљене са богатим наслеђем Истока и уметности Запада.¹⁶ То је фузија различитих културних традиција са елементима културне и крос-културне интеракције коју визуелно одражава одежда Милице Деспине и њене кћери Роксанде апропријацијом и интеграцијом других култура – културном транслацијом, при чему је веома важан аспект културне динамике религије и визуелне културе (Burke 2016: 27–30; Erdeljan 2015: 126–127).¹⁷

Поредећи осликану одежду војводе Њагоја и сачувани кафтан (сл. 6), налазимо да је порекло текстила из венецијанских радионица, као и текстил сачуваног плавокобалтног кафтана, који је, могуће, и из фирентинских радионица. Доминантни су мотиви готичких флеурана (љиљана), палмете цветова лотоса и испреплетане гране са лишћем (Nicolescu 1969; Boldura et al. 2012: 163–164).¹⁸ Лепота љиљана симболише

¹³ Као широко распрострањену одећу, кафтан су носили и владари представници вазалних држава и обавезан је у званичним сусретима са Османлијама. Био је знак потчињености османском султану, знак његове моћи са идејом суверенитета (Pedani 2007: 198–199). *Zimtare*, коју је увела Елеонора Толедо у моду Фиренце, носила се од 1540. и била је јасно инспирисана турским кафтаном (Landini 2010: 196).

¹⁴ Захваљујући Елеонори Толедо, нарочито у Фиренци, коса је била уплетена и увучена у мрежицу за косу на потиљку (Landini 2010: 193).

¹⁵ Жене су по удаји у нову средину носиле са собом личну гардеробу која је била карактеристична за њихово поднебље – двор. Елеонора Толедо је значајно изменила моду госканских дама, одричући се крутог шпанског стила; прихватила је фирентинску моду и допринела интернационализацији моде (Landini 2010: 193–195).

¹⁶ Осликна одежда као маркер идентитета илуструје ову Јоргину тезу која се односи на културу и уметност уопште у Влашкој и Молдавији крајем XV и почетком XVI века (Jorga 1935: 165).

¹⁷ Питер Бурке наводи да се културни сусрети кретањем људи, књига, икона и других артефаката који доводе до апропријације фрагмената друге културе завршавају интеракцијом – културном транслацијом.

¹⁸ Више о симболици љиљана (Cirlot 2001, 188–189).

савршенство и може се довести у везу са Њагојем Басарабом, који је овоме свакако тежио. У прилог овој тези су мотиви љибана на круни и у склопу ктиторије посвећене Успењу Богородице (Negrău 2010: 64; Boldura et al. 2012: 18–37). Различита по доминантној боји, форми и хералдици, осликана и сачувана одежда има заједничко порекло текстила, флоралних мотива и њиховог значења, скупocenост и сјај, али војвода Њагоје пише да није спољашња одећа која „сија” човеку од користи, већ она која сија изнутра, па је стога прикладно размотрити и метафоричну одећу (Székely 2011: 15).

Духовна – метафорична одећа је одећа у којој се одлази на свадбено весеље у причи о свадби царева сина (Мт 22, 1–14), при чему сваки појединац треба да избегне питање „Пријатељу! Како си дошао амо без свадбеног руха?” (Мт 22, 12). Избећи ово питање значи одбацити стару одећу према стиху (Кол 3, 5–9) и обући се у нову одећу (Кол 3, 10–14; Еф 6, 14; Гал 3, 27), „Јер који се год у Христа крстите у Христа се обукосте” // „Јер треба ово распадљиво да се обуче у нераспадљивост, и ово смртно да се обуче у бесмртност” (1 Кор 15, 53). Метафорична одећа у својој укупности указује на Христа, а самим тим на промену природе времена.

Адам и Ева, после учињеног греха, оденуше се смоквиним листом, што је Богу био знак њиховог сагрешења (Baert 2007). У рају су били створени по „слици Бога” у временском континууму бесмртности, а изгнанство из раја на земљу означава прелазак границе одозго надолу, од бесмртности ка земаљском смртном времену – *tempus*-у. Одбацујући стару одећу (Кол 3, 8) и тражећи „ствари” које су изнад (Кол 3, 1), могуће је постићи обрнути процес кретања – одоздо нагоре. То је поновни повратак у Рај са обновљеним идентитетом према *Посланици Колошанима* (Кол 3, 10), са идентитетом творца. Ово је опет промена природе времена из *tempus*-а у *aevum*, при чему душа човечја досеже савршенство и бесмртност (Canavan 2011: 163, 166, 171, 201; Kantorovic 2012).

Спасоносна метафорична одећа сачињена је од фрагмената тј. понаособ сваке божанске врлине и богоугодног дела, што су уједно и фрагменти личног а и колективног идентитета (*ibid.*: 2).¹⁹ Осим одеће по Колошанима (Кол 3, 10–14), одећа кнеза Лазара може бити: побожности непоколебљиви стуб, мудрости дубина, заштитник странаца, хранитељ гладних, који воли све што воли Христос, додајмо: будни делатељ запознати Божјих, истинит и правдом одевен, праштањем и измирењем, безлобљем украшен, тврдим умом уздајући се јурнуо јеси као лав на страдање (Беловић 1999: 29; Богдановић 1970: 131, 147, 151, 153, 155).²⁰ Важна је његова одлучност и храброст да брани отаџбину и веру, исказујући верност свом небеском Господару и само-

жртвовање за небеску трансценденталну заједницу *communis patria*, као и жртвовање за земаљску моралну и политичку заједницу (Kantorovic 2012: 338). Непосредно поређење са Христом упућује на Лазареву метафоричну одећу. И Константин Филозоф пореди Христа и кнеза Лазара.²¹ Страдање и увођење у ред светитеља кнезу Лазару доноси ореол, који представља промену природе времена, и схоластичким језиком преводи његовог носиоца из времена у вечност – *tempus* у *aevum*, што је свакако континуум времена без краја, и указује да његов носилац представља нешто што се не мења у променљивом времену (*ibid.*: 125–126).

Њагоје Басараба већ има сазнања о метафоричној одећи, па у свом књижевном делу *Учење сину Теодосију* наводи да би сви требало да испитају и размотре духовну одећу. Спољашњост може да емитује истинске или лажне информације о одређеним аспектима личности. Војвода поручује како је добро помирити човека с Богом, проводити време и бити заувек са Њим.²² Пут ка бесмртности креће од покајања – одбацивања старе одеће па одевајући се (Кол 3, 10–14) и другим богоугодним врлинама и делима где је на крају љубав – а љубав чини да душе разговарају са анђелима – (Basarab 2001: 140). Војвода Њагоје се позива и на природу људскога бића и датог му ума, речи и душе одевене у тело, као прву одећу коју увек треба одржати непорочном и чистом – одевање је живот, отеловљење места душе у кући чистог тела (Ștefănescu and Buda 2013: 67).

Владарске породице кнеза Лазара и војводе Њагоја визуелно се репрезентују подизањем задужбина и њиховим осликавањем, што је испуњење најзначајније хришћанске врлине – врлине љубави (Ђорђевић 1994: 87).²³ С друге стране, мотиви и орнаменти на текстилу (одећи) симболиком изражавају и религиозна осећања, као однос земаљског и божанског, при чему је битно одрицање, давање земаљског зарад небеског (Mat 25, 35–36) као чин милосрђа. И војвода Њагоје се одриче скупocenог кафтана (и прстена) као поклона за прекривање моштију Светог Григорија Декаполита.²⁴ Веза између нематеријалне метафоричне одеће може да се успостави са осликаном и сачуваном одећом на нивоу симбола и њиховог значења. Притом је одећа у случају кнеза Лазара и кнегиње Милице знак локалног пред-

²¹ Јовановић 2009: 31.

²² О значају и вредности дела које је оставио војвода Њагоје не само као државник и политичар већ и на подручју културе и књижевности, нарочито у *Учењу сину Теодосију* (Стојановић 1985: 204–208; Basarab 2001: 130). Њагоје Басараба организује пренос моштију Нифона II са Атоса у Влашку. Полагање сандука са моштима на гроб Радуа Великог (1496–1508) у манастиру Делуа 1517. чин је симболичног измирења световног и сакралног. Ова транслација подсећа на транслацију моштију Јована Златоустог у доба Теодосија II. О транслацији моштију и великој процесiji пише Гаврил Протул (Grescu 1944). Овим чином војвода исказује божанске врлине праштања и измирења.

²³ Универзално правило за ктиторе, нарочито у средњовековно доба.

²⁴ Њагоје Басараба 1514. поклања кафтан манастиру Бистрици као покров за кивот с моштима Св. Григорија Декаполита (Nikolesku 1969; Boldura 2012: 162–163). О чину даривања и тумачења одеће кроз „економију” спасења и друштвену етику које су нераздвојиве cf. Helas 2007: 281–287.

¹⁹ О љубави у *Посланици Колошанима* као завршној одећи и као саставном делу идентитета; о идентитету показаном споља; уграђен у нама, скривен, отворен и наслеђен идентитет.

²⁰ Побољност кнеза Лазара и однос према Цркви, као и његова улога у измирењу Српске цркве и симболичног измирења цара Душана и Цариградске патријаршије је заправо измирење световног и сакралног (Михаљчић 1984: 9, 66–67, 75; Јовановић 2009: 29).

стављања у складу са крутим стандардима репрезентације византијских василевса, што се добрим делом односи и на војводу. Њагоје Басараба бојом, огртачем и двоглавим орлом одаје византијске утицаје, док одећа Милице Деспине и њених кћери одаје домородну локалну основу (кошуље и хаљине) високо подвезане по западним утицајима, чије присуство илуструје и мрежица за косу, а кафтан је османски утицај. Ако војвода Њагоје тврди – одевање је живот, отеловљење места душе у кући чистог тела – може се поставити питање колико је „чиста” одећа која одева тело и која одаје само византијске утицаје, а исто тако колико је „чиста” одећа која настаје као хибрид – мешавина локалних, византијских, источних, османских и западних утицаја. Одговор на ово питање даје сâм Њагоје Басараба у свом делу *Учење сину Теодосију*, већ поменутом констатацијом – није спољашња хаљина која сија човеку од користи већ она која сија изнутра – а то је метафорична одећа сачињена од богоугодних врлина и дела као фрагмената које обједињује љубав, која чини да душе разговарају са анђелима, што је и завршна одећа према *Посланици Колошанима* (Кол 3. 14) као свеза савршенства и идентитет бесмртности.

ЛИТЕРАТУРА

Wetter, E. and Starkey, K. 2019

Animals in Medieval Textiles, in: *Animals in text and textile. Storytelling in the Medieval World*, Riggisberg Berichte 23, (eds) Wetter, E. and Starkey, K. Riggisberg: Abegg-Stiftung, 7–25.

Erdeljan, J. 2019

Balkan i Mediteran: kulturni transfer i vizuelna kultura u srednjovekovno i rano moderno doba, Beograd: Evoluta.

Theiss, A. 2019

Heraldic Animals in Wolfram von Eschheach's Parzival, in: *Animals in text and textile. Storytelling in the Medieval World*, Riggisberg Berichte 23, (eds) Wetter, E. and Starkey, K. Riggisberg: Abegg-Stiftung, 179–190.

Hayward, M. 2019

The King of the Beasts: The Appeal of 'Big Cat' in Late Medieval English Heraldry, in: *Animals in text and textile. Storytelling in the Medieval World*, Riggisberg Berichte 23, (eds) Wetter, E. and Starkey, K. Riggisberg: Abegg-Stiftung, 167–178.

Androudis, P. 2018

Evidence on the role of textiles as a medium of ornament transmission between Seljuk Anatolian and late byzantine art, the case study of two marble slabs from episkopi, ano volos, with double headed eagles fighting dragons, *Нису и Византија XVI*, 233–247.

Burke, P. 2016

Hybrid Renaissance. Culture, Language, Architecture, Budapest-New York: Central European University Press.

Bücheler, A. 2016

Textile, Textile Pages and Textiles Iconography, in: *Oriental Silks in Medieval Europe*, Riggisberg Berichte 21, (eds) J. Fricks and R. Schorta, Riggisberg: Abegg-Stiftung, 65–79.

Kaldellis, A. 2016

Ethnicity and Clothing in Byzantium, in: *Identity and the Other in Byzantium*, (eds) K. Durak and I. Jevtić, Istanbul: Koç University Stavros Niarchos Foundation Center for Antique and Byzantine Studies, 41–52.

Mackie, L. W. 2016

The Ottoman Sultan's penchant for Italian Luxury Textiles, in: *Oriental Silks in Medieval Europe*, Riggisberg Berichte 21, (eds) J. Fricks and R. Schorta, Riggisberg: Abegg-Stiftung, 317–327.

Monnas, L. 2016

Textiles and Language of Diplomacy: Venice and Ottoman Turkey, in: *Oriental Silks in Medieval Europe*, Riggisberg Berichte 21, (eds) J. Fricks and R. Schorta, Riggisberg: Abegg-Stiftung, 329–344.

Erdeljan, J. 2016

A note on the ktetorship and contribution of women from the Branković dynasty to cross-cultural connections in late medieval and early modern Balkans, *Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske* 44, 61–72.

Muthesius, A. 2016

Cloth, colour, symbolism and meaning in Byzantium (4th–15th centuries), in: *Δελτιον της Christianikes Archaologikes Hetaireias* 37, 181–198.

Erdeljan, J. 2015

Mediteran i drugi svetovi: pitanja vizuelne kulture: XI–XIII vek, Novi Sad: Mediterranean Publishing.

Grigore, M. D. 2015

Neagoe Basarab Princeps-Christianus: Christianitas-Semantik im Vergleich mit Erasmus, Luther und Machiavelli (1513–1523), Frankfurt-Main: Peter Lang.

Killerih, B. 2014

Attire and personal appearance, in: *Byzantine culture*, (ed.) Dean Sakel, Ankara: Turk Tarih Kurum, 439–452.

Ștefănescu, D. and Buda, D. M. 2013

Body clothed in immortality: the anthropological problem in Neagoe Basarab's Teachings, in: *European Journal of Science and Theology* (Iasi) 9: (ed) Iulian Rusu, 63–77.

Boldura, O., et al. 2012

Mărturii. Frescale Mănăstirii Argeșului, București: Muzeul Național de Artă al României.

- Văetiși, A. 2012
Portretistica votivă a lui Neagoe Basarab, In: Sfântul voievod Neagoe Basarab - ctitor de biserici și culturaromâneasca, ed. S. L. Nazâru, C. Vieții, București, 189–230.
- Kantorovic, E. 2012
Dva kraljeva tela, Novi Sad: Fedon.
- Canavan, R. 2011
Clothing the Body of Christ at Colossae: A Visual Construction of Identity, PhD Thesis, Faculty of Education, Humanities and Law Flinders University, South Australia.
- Székely, M. M. 2011
 Colour Garments: Tradition, Fashion or Social Mark? The Romanian Principalities in the 16th–17th Centuries, in: *From Traditional Attire to Modern Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in Balkans (XVIth-XX Centuries)*, (ed.) C. Vintilă-Ghițulescu, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 12–28.
- Degl'Innocenti, D. and Zupo, M. 2010
Seta ad arte Storia e tecniche dell'eccellenza Toscana, Firenze: Edifir Edizioni.
- Keupp, J. 2010
 Success through Persistence. The Distinctive Role of Royal Dress in the Middle Ages, in: *Fashion and Clothing in Late Medieval Europe*, (eds) R. C. Schwinges und R. Shorta, Basel: Abegg–Stiftung, 87–96.
- Landini, O. R. 2010
 The Influence of Medici Style on European Fashion, in: *Fashion and Clothing in Late Medieval Europe*, (eds) R. C. Schwinges und R. Shorta, Basel: Abegg–Stiftung, 193–207.
- Hayward, M. 2010
 Continuity or Change? The Influence of the Liturgical Year on the Wardrobe of Henry VIII, in: *Fashion and Clothing in Late Medieval Europe*, (eds) R. C. Schwinges und R. Shorta, Basel: Abegg–Stiftung, 155–167.
- Schwinges, C. R. and Shorta, R. 2010
 Fashion and Clothing. A Short Introduction, in: *Fashion and Clothing in Late Medieval Europe* Rainer C. Schwinges und Regula Shorta (eds), Basel: Abegg–Stiftung, 9–12.
- Negrău, E. 2010
 The structure of the monastery church from Curtea de Argeș. A theological interpretation, *European Journal of Science and Theology*, Vol. 6, No.1: 59–66.
- Јовановић, Г. (прев.) 2009
 Константин Филозоф. *Живот Стефана Лазаревића Деспота српскога*, Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке. (Jovanović, G. (prev.) 2009, Konstantin Filozof. *Život Stefana Lazarevića Despota srpskoga*, Beograd: Izdavački fond Arhiepiskopije beogradsko-karlovacke).
- Baert, B. 2007
 Dressing, in: *Weaving, Veiling and Dressing: Textiles and their Metaphors in the Late Middle Ages*, (eds) K. M. Rudy and B. Baert, Turnaut: Brepols, 241–243.
- Goehring, M. L. 2007
 The Representation and Meaning of Luxurious Textiles in Franco-Flemish Manuscript Illumination, in: *Weaving, Veiling and Dressing: Textiles and their Metaphors in the Late Middle Ages*, (eds) K. M. Rudy and B. Baert, Turnaut: Brepols, 121–155.
- Helas, P. 2007
 The Clothing of Poverty and Sanctity in Legends and their Representations in Trecento and Quattrocento Italy. in: *Weaving, Veiling and Dressing: Textiles and their Metaphors in the Late Middle Ages*, (eds) K. M. Rudy and B. Baert, Turnaut: Brepols, 245–287.
- Thomas, T. K. 2007
 Coptic and Byzantine Textiles Found in Egypt: Corpora, Collections and Scholarly Perspectives, in: *Egypt in the Byzantine World, 300-700*, ed. R. S. Bagnall, New York: Cambridge University Press, 137–162.
- Pedani, M. P. 2007
 Sultans and Voivodas in the 16th. Gifts and Insignia, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research*, (Samsun) 1/1: 193–209.
- Ferbe, M. 2007
A Dictionary of Literary Symbols, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ball, J. L. 2006
 A Double-Headed Eagle Embroidery: From Battlefield to Altar, *Metropolitan Museum Journal* (New York) 4, 59–64.
- Jacoby, D. 2004
 Dall'oriente all'Italia. Commerci di stoffe preziose nel Duecento e nel primo Trecento, in: *Cangrande della Scala. La morte e il corredo di un principe nel medioevo europeo*, Exhibition catalogue, Museo di Castelvecchio, Verona, (ed.) P. Marini, E. Napione, and G. M. Varanini, Venice: Marsilio, 149–150.
- Rose, J. 2001
 Sasanian splendor. The appurtenances of royalty, in: *Robes and Honor: The Medieval World of Investiture*, ed. G. Steward, New York: Palgrave, 35–56.
- Basarab, N. 2001
Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, (ed.) Anatol Vidrașcu and Dan Vidrașcu, București-Chișinău: Editura Litera Internațional.

Cirlot, J. E. 2001

A Dictionary of Symbols, translated Jack Sage, London: Routledge.

Беловић, М. 1999

Раваница, историја и сликарство, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе. (Belović, M. 1999, *Ravanica, istorija i slikarstvo*, Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture).

Ђорђевић, И. 1994

Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића, Београд: Филозофски факултет. (Ђорђевић, И. 1994, *Zidno slikarstvo srpske vlastele u doba Nemanjića*, Beograd: Filozofski fakultet).

Стојановић, В. 1985

Њагоје Басараб и Деспина Милица Басараб Бранковић у контексту румунско-српских културних и књижевних веза на почетку XVI века, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд) 14/1, 203–209. (Stojanović, V. 1985, *Njagoje Basarab i Despina Milica Basarab Branković u kontekstu rumunsko-srpskih kulturnih i književnih veza na početku XVI veka, Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, (Beograd) 14/1, 203–209).

Михалјчић, Р. 1984

Lazar Hrebeljanović. Istorija, kult, predanje, Beograd: Nolit.

Аверинцев, С. С. 1982

Поетика рановизантијске књижевности, Београд: Српска књижевна задруга. (Averincev, S. S. 1982, *Poetika ranovizantijske književnosti*, Beograd: Srpska književna zadruha).

Chevalier, J. and Gheerbrant, A. 1982

Dictionnaire des symboles, Paris: Robert Laffont.

Theodorescu, R. 1979

Itinerarii medievale, Bucureşti: Editura Meridiane.

Nicolescu, C. 1977

Les insignes du pouvoir – Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain, *Revue des Études Sud-Est Européennes* XV (Bucureşti) 2: 234–266.

Стојановић, Д. 1977

Тканине, у: *Историја примењених уметности код Срба I*, Београд. (Stojanović D. 1977, *Tkanine*, у: *Istorija primenjenih umetnosti kod Srba I*, Beograd).

Бабић, Г. 1975

Владарске инсигније кнеза Лазара, у: *О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971*, ур. И. Божић, В. Ј. Ђурић, Београд: Филозофски факултет – Народни музеј Крушевац, 65–78. (Babić, G. 1975, *Vladarske insignije kneza Lazara*, у: *O knezu Lazaru. Naučni skup u Kruševcu 1971*, ур. I. Božić, V. J. Đurić, Beograd: Filozofski fakultet – Narodni muzej Kruševac, 65–78).

Богдановић, Д. (прев.) 1970

Србљак II. Службе, канони, акатисти, Београд: Српска књижевна задруга. (Bogdanović, D. (prev.) 1970, *Srbljak II. Službe, kanoni, akatisti*, Beograd: Srpska književna zadruha).

Nikolesku, K. 1969

Dvorski kostim Rumunije od XIV do XVIII veka, katalog izložbe, Beograd: Muzej primenjene umetnosti.

Nicolescu, C. 1969

Princesses Serbes sur le trône des Principautés Roumaines Despina-Milltza, princesse de Valachie, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* (Нови Сад) 5: 97–117.

Павловић, Л. 1965

Култови лица код Срба и Македонаца. Историјско-етнографска расправа, Смедерево: Народни музеј Смедерево. (Pavlović, L. 1965, *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca: istorijsko-etnografska rasprava*, Smederevo: Narodni muzej Smederevo).

Nicolescu, C. and Jipescu, F. 1957

Date cu privire la istoria costumului în Moldova (secolele XV-XVI), *Studii și cercetări de istoria arheologiei* IV, 1–2: 129–154.

Ковачевић, Ј. 1953

Средњовековна ношња балканских Словена, Београд: Научна књига. (Kovačević, J. 1953, *Srednjovekovna pošnja balkanskih Slovena*, Beograd: Naučna knjiga).

Greco, V. 1944

Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită, București: Institutul de Istorie Națională din București.

Мирковић, Л. 1937

Хаљина кнеза Лазара, *Уметнички преглед* (Београд) 3: 9–10. (Mirković L. 1937, *Haljina kneza Lazara, Umetnički pregled* (Beograd) 3: 9–10).

Iorga, N. 1937

Portretele doamnelor Române, Portrait des Princesses Roumaines, Bucarest: Comisiunea Monumentelor Istorice.

Јорга, Н. 1935

Историја Румуна и њихове цивилизације, прев. Владимир Марган, Вршац: Југословенска штампарија. (Jorga, N. 1935, *Istorija Rumuna i njihove civilizacije*, прев. Vladimir Margan, Vršac: Jugoslovenska štamparija).

Summary

JELENA NIKOLIĆ

College of Textile Design, Technology and Management, Belgrade, Serbia
jnikolic82@gmail.com

CORRESPONDENCE BETWEEN PAINTED, PRESERVED AND METAPHORICAL
CLOTHES ON THE EXAMPLE OF PRINCE LAZAR AND WALLACHIAN
PRINCE NEAGOE BASARAB

This paper is a contribution to the consideration of the role of rulers' clothes (textiles and textile metaphors) in the processes of cross-cultural transfer on the example of the Serbian prince Lazar Hrebeljanović (1371–1389) and the Wallachian prince Neagoe Basarab (1512–1521).

Mediterranean world, in the first half of the 16th century. The interaction between the three dominant religions – Christianity, Islam and Judaism, during the ambitious Ottoman conquest and the great waves of migration are what constructs the visual identity of this region. Therefore, this paper is a contribution to the understanding of the social changes that can be perceived in the circulation of textiles (clothes), or rather in the correspondence between painted, preserved and metaphorical clothes.

The transfer occurs within the cultural dynamics of religions and visual culture in the territory of the medieval Serbia and the principality of Wallachia, as parts of the extended